

АБУ НАСР ФОРОБИЙНИНГ ФАЛСАФИЙ ҚАРАШЛАРИ, ХУСУСАН, ИНСОН МАЪНАВИЙ КАМОЛОТИ ҲАҚИДАГИ ИЛМИЙ-ФАЛСАФИЙ ТАЪЛИМОТИ

Ж. С. Рамагов

Тошкент давлат транспорт университети, “Ижтимоий фанлар” кафедраси
мудири

М. Ҳасанов

Тошкент давлат транспорт университети ўқитувчиси

АННОТАЦИЯ

Жаҳонда фаннинг обрўси кенг миқёсда кўтарилиб бораётган, янги-янги кашфиётлар очилаётган бир даврда аждодлар томонидан яратилган илмий-маданий меросни ўрганишда шундай плюралистик ёндашувлар пайдо бўлдики, бундай ёндашувлар фан, техника ва технологик тараққиётга кенг йўл очса, иккинчидан, илмий жамоатчилик томонидан тан олинган ворисийлик тамойилларини янги парадигмалар асосида шаклланишида муҳим аҳамият касб этади. Бундай ўзгаришлар миллий-маданий меросни янада бойитиб, баркамол инсонни тарбиялашдаги янгича ёндашувларнинг шаклланишига туртки бўлаётганлигини кўрсатади. Зеро, башарият тарихи жараёни, жамият тараққиёти ҳеч қачон бўш жойда ҳаракатга келмайди, балки ўтмиш авлодларнинг меҳнати, маънавий маданияти, интеллектуал фаолиятининг умумлаштирувчи натижаси бўлади.

Калит сўзлар: Форобий, фалсафий қарашлар, маънавий камолот, таълимот.

КИРИШ

Дунё миқёсида миллий маданий меросга мурожаат этиш фавқулодда муҳим бўлиб, унинг ижтимоий-фалсафий, маънавий-ахлоқий идеалини янада теранроқ кашф этишга бевосита алоқадорлиги билан эътиборлидир. Шу боисдан ҳам дунёнинг Cambridge, Oxford, London Universities, The Islamic Studies program at the University of Detroit, The Middle Eastern & Islamic Studies New York University, The Islamic Studies, African Studies Center University of Michigan каби халқаро университетлари ҳамда илмий тадқиқот марказлари томонидан айти шу йўналишдаги муаммоларнинг илмий концептуал таҳлилига алоҳида

эйтибор қаратилмоқда. Бу эса, ўз навбатида, тарихимизни холисона ўрганиш ва ҳаққоний баҳолаш, маънавий меросимизни бойитиш ва ривожлантиришни талаб қилади.

АДАБИЁТЛАР ТАҲЛИЛИ ВА МЕТОДОЛОГИЯ

Абу Наср Фаробийнинг фалсафий қарашлари, хусусан, инсон маънавий камолоти ҳақидаги илмий таълимоти кўплаб чет эл ва мамлакатимиз манбашунос олимлари томонидан жиддий ўрганилиб келинаётганлигига қарамай, уни махсус тадқиқ этиш, фалсафий умумлаштириш, хулосалаш ва баҳо бериш ишлари ҳали яқунланмаганлигини ҳам таъкидлаш лозим. Бу ҳолат мутафаккирнинг маънавий маданият ва шахс баркамоллиги тўғрисидаги таълимотини янгича ёндашиш асосида тадқиқ этишнинг ўта долзарб муаммо эканлигини кўрсатмоқда. Зеро, "...тарихий меросни асраб- авайлаш, ўрганиш ва авлодлардан авлодларга қолдириш давлатимиз сиёсатининг энг муҳим устувор йўналишларидан бири."¹ сифатида қабул қилинган. Замонавий дунё фалсафасида феноменологик онтология билан бир қаторда ижтимоий онтология алоҳида ўрин тутаяди, чунки у жамиятда инсон бўлиш нимани англатади ва инсоннинг инсонда намоён бўлиши учун қандай жамият бўлиши кераклиги ҳақидаги саволларга беради. Иккала савол ва бошқа саволлар инсоннинг мақсади ва унинг ҳақиқий инсоният жамиятини яратишда тутган ўрни тўғрисида метафизик савол беришнинг маъносига эга бўлади. Ижтимоий онтологиянинг кўплаб муаммоларига ойдинлик киритиш учун ўтмишдаги фалсафий тажрибани изоҳли равишда қайта қуриш зарур, чунки у инсон ҳаётини маънавийлаштирадиган, унга мазмун берадиган ахлоқий имкониятларни ўз ичига олган. Жамият адолатли, ахлоқли, оқилона, уйғун ҳаёт кечириш модели ягона нарсага айланди. Ал-Фаробий шундай фалсафий фикр юритган ва бугун бизда бундай тажрибага онтологик эҳтиёж мавжуд.

Ижтимоий онтологиянинг қиймат парадигмалари умуман борлиқ масаласини қўйиш билан боғлиқ равишда ўзгаради. Агар антик даврда онтологик мавзулар муҳокамаси Коинотнинг мавжудлиги шароитида содир бўлган бўлса, унда ўрта асрлар фалсафасида, бу ҳолда ислом, онтология Худонинг ижодий лойиҳаси билан ифодаланади, унда инсон ва жамият киритилган. Ушбу лойиҳада қатнашиш Ислом дунёсининг барча интеллектуал элитаси бўлган мутазилийлар, қадарийлар ва ашъаритлар фалсафаси учун тўсиқ бўлди. Аввало ал-Фаробий таълимоти, бу ерда иштирок этиш инсон ва жамият билан биргаликда ижод қилиш вазифасини бажарган. Ижтимоий онтология муаммоси, авваламбор, унинг

онтологик шериклигисиз яратиладиган инсон ва унинг жамиятдаги ўрни масаласидир. Классик бўлмаган фалсафада танқид қилинган "ҳақиқий нарсанинг рационаллиги" ҳақидаги Гегел фикри бугунги кунда замонавий жамиятнинг ҳақиқий ҳолатининг бемаънилиги учун метафора бўлиб қолмоқда. Ҳақиқий ва рационал ўртасидаги онтологик ярашишга уринишлар ва аксинча, жамият ва ҳокимият тўқнашувига олиб келади. Қадимги ва ўрта аср дунёсидаги файласуфлар бундай мантиқий ва ҳақиқат ҳақида ўйламаганлар.

Платоннинг постклассик фалсафадаги ҳокимият ҳақидаги фалсафий нутқи энг кўп танқид қилинадиган мавзулардан бирига айланмоқда: тоталитаризм, "яширин ирқчилик", "икки томонлама ахлоқий стандарт" кабилар шулар жумласидандир. Карл Поппернинг асарида Платонни танқид қилиб, Платоннинг идеал ҳукмдор образи "Афлотуннинг ўз кучига интилиши ғоясига асосланади. Бу соддалиги билан қандай фарқ қилади ва сиёсатчини ўз кучи, мукамаллиги ва донолиги билан кўр бўлиш хавфидан огоҳлантирган ва унга энг муҳим нарсани, яъни ҳаммамиз мўрт одамлар эканлигимизни ўргатмоқчи бўлган Сократнинг инсонийлиги ҳаммасидан устун" деб таъкидлайди муаллиф.

Ўрта асрларда "фазилатли шахар" ва фазилатли ҳукмдор муаммоси ҳокимият ва ахлоқ мавзусига тегишли эканини яхши биламиз. Ҳокимият нутқида ахлоқий тамойиллар ва анъаналарни, ҳокимият эгаларининг ахлоқий мажбуриятларини бирлаштириш мумкин(ми)? деган табиий савол туғилади. Ушбу саволларнинг барчасига жавоб бериб, ўрта аср файласуфлари бизни аста-секин ахлоқий масалалар билан таништирамоқдалар. Уларнинг барчаси Афлотун таъсирида бўлиб, Афлотун жамиятининг идеал намуналаридан фалсафий илҳом олаётгани аниқ. Платоник давлатда ҳокимият нутқи донолик билан яхлит бир бутун сифатида тақдим этилади, аммо бундай иттифоқ фақат давлатни файласуф бошқариши шарт билан мумкин бўлади, чунки фақат файласуфлар муаммоларини акс эттириш қобилиятига эга. Ўтмиш маданиятининг йўқолган маъноси ва юксак маънавиятини соғиниш замонавийликнинг идеал, мукамал модели учун онтологик соғинч эди ва шундай бўлиб қолмоқда. Ўрта аср одамининг фикрлаш поездини тушуниш учун уни Шарқ метафизикасига хос бўлган онг ва қалб бирлигида англаш керак. Биз кўпинча "Ўрта аср тафаккури", "Ўрта аср одами" ва бошқа тушунчаларни ишлатамиз, бу фикрлаш мантиғи ва ўша замон ҳақиқати мантиғининг бирлигини акс еттиради. Бу биз интилаётган мақсад билан тўла оқланади: маълум бир даврдаги ижтимоий онтологиянинг мазмун-моҳиятини, ундаги ижтимоий ва фалсафий кескинликни очиб бериш, идеал сиёсий қиёфага

айланди. Ушбу вазифани бажариш учун Ўрта аср ислом мутафаккирларига "икки томонлама стандартлар" керак эмасэди. "Яхши шаҳарда" асосий фазилатлардан бири бу бирлик, аниқроғи, унга интилиш эди. Ҳақиқий халифалик бирдамлик ва биродарлик ислом мафқураси билан бирлаштирилган турли хил милатларнинг бирикмаси бўлган конгломерат сифатида қаралди. Ўрта аср файласуфлари учун бирлик инсоннинг ахлоқий ва эзгу такомиллаштиришида умумбашарий қиймат сифатида намоён бўлади. Бирликка эришиш таълим билан шартланади ва бахтли ҳаётга йўл очади. Бироқ, бахтга эришишнинг ўзи қадриятлар жараёни эди, у инсон учун ўз фикрлари ва ўз хатти-ҳаракатлари эвазига бахтнинг умумбашарий маъносини тушуниши учун жой очди. Кўп йиллар давомида кўплаб Ўрта аср файласуфларининг асарлари талқинлари ўзларини Қуръон матнларидан узоқлаштирдилар, бу эса ислом фалсафасини шакллантиришда бироз қийинчиликлар туғдирди. Ал-Фаробий Қуръон нутқига киритилган муаммолар ҳақида мулоҳаза юритган ва унинг солиҳ одамлари Қуръон оятларидан идеал одамлар бўлган: улар мунофиқлик қилмайдилар, сохта гувоҳлик бермайдилар, улар ахлоқли, фикрларида пок, эркин, чунки Худо уларни шу тарзда яратган. Ислом таълимотига кўра, сиёсий маъруза Худо томонидан бир мартаба ўрнатилган ахлоқий меъёрларга асосланган бўлиши керак. Қуръонда ҳукмдорларнинг фазилатлари орасида адолат, масъулият, таълим; ҳокимият ва унга бўлган ҳуқуқлар тўғрисида аниқ кўрсатмалар мавжудлигини Фаробий бот-бот таъкидлайди.

Табийки, идеал жамият Муқаддас Китобда қурилган, аммо уни талқин қилиш жамият ва инсоннинг маъноси ва мақсади, инсоннинг қадр-қиммати, унинг ҳуқуқига эга бўлган уйғун жамият мавжудлиги тўғрисида шахсий мулоҳазаларда амалга оширилди. муносиб ҳаёт ҳақида ҳеч ким баҳслаша олмайди. Идеал жамият ҳамма замон файласуфларининг ижтимоий, онтологик қурилишларининг натижаси, эришиб бўлмайдиган мақсаддир. Фазилат ҳақида фикр юритишнинг тўлиқ эмаслиги уларнинг номукамаллиги эмас, чунки уларни бажариш мумкин эмас, чунки бу шунчаки стратегиялар. Улар қайта-қайта ҳаётга татбиқ этилиб, инсониятни идеал жамиятларни барпо этиш имконияти тўғрисида уйғотадилар. Ва агар йигирманчи асрнинг ижтимоий лойиҳалари бўлмаса, улар шунчаки лойиҳалар бўлганми? Ахлоқий ўзгариш ғоялари устун бўлган ижтимоий қайта қуришга уринишлар ўтмишга сингиб кетмайди, улар ҳар доим якка ахлоқий куртаклар етиштириш учун қулай замин топадилар. Маркс (XX асрда ахлоқсиз ва ёлғон талқин қилинган) коммунизмнинг ҳақиқий шоҳлиги

бошқа бир нарсадан эмас, балки инсоннинг ўзи ўзгариши билан бошланиши кераклигини айтмаганми? Йигирманчи аср учун, бугунги кунда социализмга қандай муносабатда бўлишимиздан қатъий назар. унинг аҳамияти жуда катта ва унинг қулаши ҳали тушунилмаган. Социализм тарқалиб кетган сўнгги иллюзия бўлганми? Ёки бу модернист лойиҳаларнинг ғалабасига сабоқ бўлди? Социализмнинг мавжудлиги ва қулаши нафақат шахсий ҳаётни ва XX аср ижтимоий институтларининг тақдирини белгилайди; бу энди нимани ва қанчамиз аниқланишимизни уларга боғлиқ қилиб қўядиган янги тизимга айланди. Ал-Фаробийнинг ижтимоий онтологияси давлатни одамларнинг бир-бири билан энг мукамал алоқасини ифодаловчи сиёсий шакл сифатида талқин қилади. Ўзининг ижтимоий онтологиясида "шаҳар" нафақат ҳудудий-маъмурий бирлик, балки жамиятнинг сиёсий ташкилоти сифатида давлатга энг мос келадиган одамларни бирлаштиришнинг айнан шу шаклининг ифодасидир. "Шаҳар" - бу жамият тараққиётининг юқори босқичи бўлиб, у одамларни ижтимоий эмас, балки табиий алоқалар билан бирлаштирган жаҳолат даврида "ҳайвонларча" ҳаёт тарзини алмаштиради. Давлат, аммо "ҳеч қандай тарзда ривожланишнинг қуйи поғонасида турган жамият" одамларни истеъмол ва моддий фаровонлик нуқтаи назаридан ҳам, эҳтиёж нуқтаи назаридан ҳам керакли барча нарсалар билан таъминлай олмайди. "Фозил шаҳар" - бу шаҳар, унинг аҳолиси сўнгги мукамалликка, яъни энг юқори бахтга эришишда бир-бирига ёрдам беради". Исломиё Ўрта асрларда шаҳар жуда оқилона тузилишга эгаэди. Унда қалъа, масжид, мадраса, бозор, ҳаммом нафақат кундалик ҳаёт эҳтиёжлари учун, балки инсонда Худо олдида диний ва ахлоқий бурч ҳиссини сингдириш учун ҳам хизмат қилган. Ўртамиёна ва нотинч Ўрта аср шаҳар аҳолиси шаҳарни ва уларнинг ҳаётий тушунчаларини бир қаторга жойлаштирдилар. Мусулмон шаҳарларнинг бир қисми муқаддас марказларга айланди (Макка, Мадина), уларда маънавият эгалланди, бошқалари - таълим марказлари (Дамашқ, Бағдод, Ўтрор, Самарқанд), аммо иккаласида ҳам бу дунёда ҳаётнинг мазмунли бўлишига умид қилишди. амалга оширилди. Жаннатнинг прототипи сифатида шаҳарларни барпо этиш истаги мусулмон Испания ва Ҳиндистондаги кўплаб халифаларда ўз ифодасини топган. Аммо шаҳарларнинг ҳеч бири одамга ҳақиқат, узоқ умр ва тегишли бўлиш туйғусини бермаган. Шаҳар концепциясини қайта кашф этиш Ўрта асрларнинг фалсафий мулоҳазаларидан бошланади. Шаҳар нафақат идеал модел ёки фаровон турмуш тарзи сифатида, балки тарихий ва ижтимоий ҳақиқатни ўзида мужассам этган оқилона мантиқий лойиҳа сифатида қабул қилинади. Ўрта асрлар тажрибасига бўлган мурожаатимиз

нафақат бизнинг талқинларимизга, балки ушбу тажрибанинг замондошларининг баҳоларига ҳам асосланиши керак, чунки Бертран Рассел "Ўрта асрлардаги ҳаёт" да ва Адам Мец "Мусулмон Уйғониши" да бизни еслатиб туради. Шунинг учун ҳам, эҳтимол, Ўрта аср мутафаккирлари "эзгу шаҳарлар" - ал-мадина ал-фадил лойиҳалари-концепцияларини яратдилар, унда асосий мақсад ахлоқий ҳаёт санъати, инсоният мавжудлигини ахлоқий бошқариш санъати эди; ҳар бир киши шаҳардан амалий, маънавий фойда олишлари керак эди. Одатда, бундай концепциялар муаллифлари ўтмиш анъаналари (идеаллар, маданий ва тарихий асарлар, кодланган кредо ва бошқалар) диалог майдонини идеал модел билан тиклашга интиланганлар. Аммо - ал-Фаробий эмас. Объектив вазиятни ҳисобга олган ҳолда сергакланиб ўйлар экан, у ахлоқий тамойилни ривожлантиришга ва ахлоқий жамиятда рўёбга чиқишга интилиб, шахсий манфаатдорлик импульсини ўз ичига оладиган ҳақиқий ижобий концепциянинг зарурлигини тушунди. Шахс ва ҳукмдорнинг манфаатлари бир-бирига тўғри келиши керак эди. Лекин қандай? Дарҳақиқат, ҳукмдор учун асосий нарса универсалликни амалга оширишдир, ва инсон учун ўзини ўзи англаш. Биз бу ерда мураккаб диалектика ҳақида, хусусий ва генералнинг комбинацияси ҳақида гаплашамиз.

Ал-Фаробийнинг фикрига кўра, бу универсаллик яхлитликдир, унга ҳамма нарса оқилона интилади ва шу нуқтаи назардан ижтимоий онтология моделини қуриш "борлиқ яхлитлиги" га даъватларни ешитган фазилатли инсон табиатига энг мос келади. Ҳалоллик ҳар доим ахлоқ, адолат, масъулиятдир. Ал-Фаробийнинг фазилати шундаки, у ижтимоий мавжудотнинг универсал мақсадини индивидуал мақсад билан бирлаштирди, шахснинг ахлоқий фазилат учун умумбашарий ахлоқ қонунларига бўйсуниб истаги билан (ўзининг ахлоқий ўзини сақлаб қолиш учун). Ва ушбу версияда фазилатли шаҳарнинг ислом тушунчаси шаҳада, салат, саум, закот, ҳаж каби ҳаётий образларда мавжуд бўлиб, улар Худодан олган қонуний ҳуқуқлари билан инсоннинг илоҳий қадр-қимматини очиб бериш усулларига айланди. эркинлик, тенглик, адолат, меҳнат ва ахлоқий фазилатли ҳаёт.

Ал-Фаробийнинг тезис, ишора сифатида ифода этган давлатнинг жамиятнинг сиёсий ташкилоти бўлган ғояси, у ерда шахсларнинг муайян фуқаролик ҳуқуқлари ва мажбуриятлари содир бўлади, кейинчалик Ибн Халдунда ўзининг батафсил ифодасини топади. Машҳур "Мукаддима" асари муаллифи инсоният жамияти генезисида ривожланишнинг икки босқичи борлигини кўрсатиб беради: бири ибтидоий

хаёт тарзи босқичида яшаганда, иккинчиси одамлар цивилизациялашган тараққиёт ҳолатида.

Давлат инсоннинг ўзига хос тури билан мулоқотга киришиш учун табиий эҳтиёжидан келиб чиқади. "У учун мавжуд бўлган мукамалликка эришиш учун ҳар бир инсон бошқа одамларнинг қуршовида бўлиши, улар билан бирлашиши керак. Шунинг учун уни одам ёки фуқаролик ҳайвони деб аташади". Одамларни бирлаштириш зарурати биргаликда тирикчилик қилиш зарурати билан белгиланади. "Шунинг учун ҳам бир-бирларига ёрдам берадиган кўплаб одамларнинг бирлашиши орқали, ҳар бири бошқаларга ўзларининг мавжудлиги учун зарур бўлган нарсаларнинг маълум бир қисмини етказиб берадиган жойда, табиат томонидан ўзи хоҳлаган мукамалликни қўлга киритиши мумкин. Шунинг учун ҳам одамлар кўпайиб, ернинг яшайдиган қисмини жойлаштирдилар, натижада инсон жамиятлари пайдо бўлди".

Ал-Фаробий ижтимоий тузилмани ҳар бир "чиқиб кетиш" босқичи олдингиси билан ўзаро боғлиқ бўлган дунё тузилишининг аналоги деб билади; уларнинг барчаси биргаликда бир-бири билан ва тепада жойлашган зарурий мавжудлик билан уйғундир. Фаол онгда мужассамланган Биринчи Зотнинг энергияси ва кучи сублунарий дунёга оқади ва инсоният жамиятини коинот сингари буюради. Ва мукамал инсон идеалини ўзида мужассам этган биринчи бобнинг давлатнинг кўп қиррали ҳаётига таъсири Биринчи борлиқнинг Коинотдаги уйғунлик ва тартибга таъсирига ўхшайди. Шунинг учун Ал-Фаробийнинг мукамал давлати инсон тушунчаси ва мақсадини белгилаш асосида эмас, балки илоҳий лойиҳага биноан қурилган. Инсоният жамияти яхлитликнинг маълум бир бўғини сифатида Коинотга тегишли бўлиб, оламнинг тузилишини такрорлайди, бу ерда бутуннинг барча қисмлари маълум бир дизайн асосида иерархияланган. Инсоният жамиятининг таркибий тузилиши коинотнинг тузилишига ўхшайди, у Ўрта асрларнинг умумий дунёқарашига мос келади. Жамият тузилишини, уни коинот тузилиши билан таққослаш орқали бошқариш механизмини кўриб чиқиш шуни кўрсатдики, коинот уйғун, мукамал ва чиройли тарзда жойлаштирилган экан, демак, ижтимоий тузилиш бир хил бўлиши керак эди. Космик ва ижтимоий тузилиш ўртасидаги бу ўхшашлик "араб-мусулмон файласуфларининг мулоҳазаларининг чуқур пойдевори" эди. Ижтимоий идеал Ижтимоий ҳаёт идеалини ал-Фаробий ҳамкорлик ва ўзаро ёрдам асосида уйғун бутун сифатида мавжуд бўлган одамлар жамоаси ҳаётида топди. Одамлар томонидан бахтга эришиш, агар улар биргаликда "биргаликда яшашга" келишса. Биргаликда яшашнинг манфаатлари, эҳтиёжлари ва

мақсадларининг ҳақиқий уйғунлиги тўғрисида гаплашишга имкон берадиган жамиятнинг бундай ҳолатига қандай эришиш мумкин? Ал-Фаробий, агар инсон одамларнинг биргаликдаги ҳаёти барпо этиладиган умумбашарий тамойиллар, яхшилик ва ёмонлик ҳақида билим, адолат, ахлоқий хулқ-атвор ва бошқалар ҳақида билимга эга бўлса, мукамал жамоага эришиш мумкин деб ҳисоблайди. Шунинг учун инсон учун асосий билим ёвузлик ва адолацизликка йўл қўймаслик учун имкон берадиган билим бўлиши керак, чунки улар жоҳиллик туфайли қилинган. Шунинг учун ал-Фаробий билимларни тўғри ҳаракатларнинг дастлабки шартига айлантириб, маърифат, таълим ва тарбия тамойилларидан келиб чиқиб, ўзининг ижтимоий тузилиши ва ҳаёт ҳақидаги тушунчаларини шакллантиради.

Ал-Фаробий учун фазилатли шаҳарда таълим масаласи долзарб, шунинг учун ҳам долзарбдир. Ал-Фаробий дунёвий ва диний таълим ҳақида сўз юритди, исломий таълимнинг зарурий мувозанатини кўриб чиқди, унда фалсафа дин, эътиқод ва у ҳақидаги билимлар ҳақида асосий саволларни беради. Баркамол таълим, ақл ва имон бирлиги зарур. Жамиятда фикрларнинг плюралиزمи мавжуд, аммо у яхлит англаш йўлида турли хил ақлий амалиётларда бирлик диалектикасини ташкил этади.

Фаробий "фазилатли шаҳар" (ал-мадина ал-фадилаҳ) ва "жоҳил шаҳарларни" белгилайдиган арабча атамаларни ўрганиб чиқиб, Н. С. Кирабаевнинг айтишича, диний фанларнинг белгиланган терминлари иккинчисини белгилаш учун ишлатилади. Масалан, ал-Фаробийнинг "жоҳиллари" жоҳилия, бу атама арабларнинг исломгача бўлган тарихини англатади; ахлоқсиз - ал-фасика, бу атама диний қонунчиликка зид ҳаракатни англатади; "Ўзгариш" - ал-мубаддила, бундай шаҳар, белгилашдан кўриниб турибдики, сохта муқаддас китобларга асосланади; "Йўқотилган" - бу аддала, ва бу шаҳар бузилган ёки сохта эътиқодни англатишини англатади. Шу сабабли, бир томондан, жоҳил шаҳарларнинг номлари кенг аудитория учун мавжуд бўлган диннинг мажозий-рамзий тилига қайтади, бошқа томондан, улар давлатнинг ҳолатини яширин танқид қилишади деб тахмин қилиш мумкин. Баркамол шаҳар - бу эзгулик шаҳри бўлиб, унинг мақсади бахтга эришишдир. Бу ерда инсоннинг ахлоқий мавжудот сифатида ҳаётини фаолияти бўлиб, у бошқа шахслар билан бирлашади ва бундай бирлашишнинг сиёсий шакллари ахлоқий императивга бўйсунди.

Шуни таъкидлаш керакки, ал-Фаробий учун одамларнинг сиёсий институтлари ва сиёсий алоқалари жамият ва инсон ҳаётини таъминлайдиган ташқи шакллар

сифатида ҳаракат қилади ва ташқи бўлишлари билан улар ўзларига етарли аҳамиятга эга бўлолмайдилар ва раҳбарлар ролини ўйнайдилар. Жамият бирлашмасининг барча муаммоларини шахсларнинг ахлоқий ва ахлоқий камолоти муаммолари ҳал қилингандагина ҳал қилиш мумкин.

Шаҳарларнинг бошқа турлари - "ахлоқсиз", "ўзгарувчан" ва "йўқолган" Ал-Фаробий бахтни нотўғри ёки бузуқ тушунишга асосланган бундай ижтимоий муносабатлар тизимлари сифатида баҳолайди. Ушбу шаҳарларнинг ҳукмдорлари аслида ким эканликларини кўрсатмаяпти. Файласуф бундай шаҳарлардаги бошқарувнинг номукамаллигини ўзларининг бошқарув фаолиятида қалбакилаштириш, алдаш ва иккиюзламачиликдан фойдаланадиган аҳоли ва ҳукмдорларнинг руҳларининг номукамаллиги билан боғлайди.

Ва ниҳоят, жаҳолатдан эзгуликка ўтиш имкониятини очиб берувчи шакл "коллектив шаҳар" бўлиб, унинг прототипи ал-Фаробий учун, тадқиқот нуқтаи назарига кўра, Бағдод бўлиб хизмат қилган. «Бу шаҳар бир-бирининг таркибига кирадиган, бир-биридан фарқли қисмларга эга бўлган турли хил уюшмалардан иборат бўлиб, уларда ажнабий маҳаллий аҳолидан ажралиб турмайди ва у ерда барча истаклар ва барча ҳаракатлар бирлашади. Шунинг учун, вақт ўтиши билан унда энг муносиб одамлар ўсиши мумкин.

ХУЛОСА

Шундай қилиб, Фаробий фанлари таснифида "Ихсо ал-" улум " асарида, назарий фикрлашда мантиқ ҳар қандай зарурий бошланиш сифатида етакчи ўринни эгаллайди деб таърифлаган. Ал-Фаробий мантиқ илмини жамият ва давлатга бевосита таъсири кучли эканлигини ўз асрларида таъкидлаб ўтиб: "Агар иморат пойдевори мустаҳкам бўлса, у бутун умр хизмат қилади, фанлар пойдевори бу шубҳасиз мантиқ илмидир" деб таъкидлайди. Машҳур америкалик шарқшунос Ф. Розентал мантиқ илминидастлаб араб-мусулмон оламида тараққий этган деган фикрлари ҳам залворлидир.

REFERENCES

1. Абдильдин Ж.М., Бурабаев М.С. и др. Социальные, этические
2. Абу Носр Фаробий, Фозил одамлар шаҳри. –Т.: Янги аср авлоди. 2016. – Б. 163-164.
3. Хайруллаев М.М. Мирозрение Фараби и его значение в истории философии. -Т.: Фан, 1967; Уйғониш даври ва шарқ мутафаккирлари. -Т.: Ўзбекистон, 1971; Ўрта Осиёда Уйғониш даври маданияти. -Т.: Фан, 1994.

4. М.Н.Хасанов, А.А.Азимбаев, Ҳалилов Ў., & Каримов Б. (2022). АБУ НАСР ФОРОВИЙНИНГ ШАХС МАЪНАВИЙ КАМОЛОТИГА ДОИР ҚАРАШЛАРИ . JOURNAL OF NEW CENTURY INNOVATIONS, 4(3), 147–153. Retrieved from <http://wsrjournal.com/index.php/new/article/view/629>
5. U Ruzigul, J Nasirjan, A Dilmurodkhakim, H Mirshod. RATIONALE AND HISTORY OF HUMAN REFLECTIONS IN THE MUSLIM PHILOSOPHY. // International Journal of Advanced Science and technology, 2020. 1453-1458.
6. Рахимова, М. И., & Хасанов, М. Н. (2020). Роль среднеазиатской философии в развитии мировой и европейской науки. *Вестник науки и образования*, (4-1 (82)), 38-41.
7. М. Н. Хасанов, С. У. Бошмонов, & Т. О. Жонибеков (2022). АБУ НАСР ФОРОВИЙНИНГ ИЛМ-ФАНЛАР ТАСНИФИДА АҲЛОҚИЙ ВА ДИНИЙ ҚАРАШЛАРИНИНГ ТАҲЛИЛИ. *Academic research in educational sciences*, 3 (TSTU Conference 1), 608-613.
8. Миршод Нўмонович Хасанов (2022). ЯНГИ ЎЗБЕКИСТОН ТАРАҚҚИЁТИ БОСҚИЧИДА ЁШЛАРИНИНГ МАЪНАВИЙ ВА МАДАНИЯТИНИ ЮКСАЛТИРИШНИНГ УСТИВОР ВАЗИФАЛАРИ. *Academic research in educational sciences*, 3 (6), 791-798.
9. Ж. С. Раматов, & М. Н. Хасанов (2022). АБУ НАСР ФОРОВИЙНИНГ ЖАҲОН ИЛМ-ФАН ТАРАҚҚИЁТИГА ҚЎШГАН ҲИССАСИ ВА УНИНГ БУГУНГИ КУНДАГИ АҲАМИЯТИ. *Academic research in educational sciences*, 3 (TSTU Conference 1), 648-653.

